

Interjú

BEMUTATKOZNAK AZ MTA ÚJ INTÉZETIGAZGATÓI

Kenesei Istvánnal,
az MTA Nyelvtudományi Intézet igazgatójával
Sipos Júlia beszélget

Ön három nagyobb területen lát esélyt jelentős fejlődésre, a nyelvtechnológia, neurolingvisztika és a nyelvi sokféleség kutatásának terén. Mire gondol, amikor ezeket említi, milyen új kutatási lehetőségek rejlenek ezekben a témakörökben?

Először is adottnak veszem azt, hogy mint lényegében minden tudományterület, a nyelvészet művelése is alap- és alkalmazott kutatásra választható széjjel. Az utóbbi az, amelyik a mostanában oly gyakran számon kért társadalmi-gazdasági hasznosulást mutatja fel, de – mint a többi diszciplínában, nálunk sem létezhet magas színvonalú alapkutatás nélkül. Az intézet az előző vezetések alatt kiemelkedően támogatta az alapkutatásokat, amelyek bármely fejlesztés vagy alkalmazás fundamentumát képezik. A magyar elméleti nyelvészet jelentős eredményeit, a rangos nemzetközi publikációkat ismerik a világban, mind a vezető folyóiratok cikkei (*Journal of Linguistics, Language, Lingua, Linguistic Inquiry, Syntax, The Linguistic Review* stb.), mind a legjelentősebb kiadóknál (Cambridge University

Press, MIT Press, Routledge, Mouton de Gruyter, John Benjamins stb.) megjelent monográfiák és gyűjteményes kötetek révén. Az utóbbi években egyébként fiatal, de már nemzetközileg ismert kutatók is kerültek az intézetbe, akik képesek lesznek majd az előző generációtól átvenni ezt a stafétabotot. A nyelv általános, és ezen belül a magyar nyelv sajátos tulajdonságait vizsgáló elméleti-leíró, illetve nyelvtörténeti-tipológiai vizsgálatok adják meg a nyelv rendszeréről és használatáról azokat az átfogó információkat, belátásokat, melyekre az egyes konkrét társadalmi és – többnyire közvetetten – gazdasági problémák megoldását célzó alkalmazások épülnek. Az intézet 2008. évi átszervezésével, amelynek során például az elméleti és kísérletes kutatások egy osztályba kerültek, csakúgy, mint az uráli–finnugrisztikai és a magyar nyelvtörténeti kutatások, továbbá egy osztály keretében összpontosítottuk a beszéd, a beszélt nyelv kutatását és a nyelvtechnológiai fejlesztéseket, létrehoztuk a további előrelépés feltételeit is.

Erre a megbízható és nemzetközileg is elfogadott alapra építettük fel, illetve építjük

ki a jövőben a nyelvészetnek azokat az alkalmazásait, amelyek felé a tudomány világszerete elmozdult, mert új igények keletkeztek, új társadalmi problémákkal kell szembenéznünk, új technológiák állnak rendelkezésünkre, amelyek segítségével új problémákat tudunk megfogalmazni, illetve új kihívásokat tudunk kezelni. De mielőtt válaszolnék az alkalmazásokat érintő kérdésre, megemlítem, hogy vannak olyan alkalmazott nyelvészeti területeink, amelyek egyenletes fejlődéssel, folyamatos munkával képviselik az elvárható színvonalat, és szolgálják ki a társadalmi vagy adott esetben a gazdasági igényeket. Ilyen például a nyelv hangállományának, artikulációs és akusztikai vonásainak a kutatása, vagyis a fonetika, amely területen például a Nemzetbiztonsági Hivatalt is segítjük. Vagy említhetném, a *Nagyszótár* végre elindult és jó ütemben folytatódó munkálatát, amely a magyar nyelv szókincsének hosszú időre meghatározó jellegű feldolgozását valósítja meg – és amely csak azért nincs a könyvpiacra, mert a kiadáshoz szükséges kormányzati támogatást évek óta nem kapjuk meg.

A kérdésben említett három terület a felsorolt új szempontokat és kihívásokat különbözőképpen ötvözi, illetve reagál rájuk. Az intézetben például több mint húsz éve folynak szociolingvisztikai kutatások, a rendszerváltás után a határon túli magyarság problémáira is érzékenyen. De csak az utóbbi években alakítottunk ki olyan európai tudományos kapcsolatrendszeren alapuló két- és többnyelvűségi kutatási profilt, amelynek köszönhetően mára az EU egyik ilyen központjává váltunk. Tudatos munkával terjesztettük ki tevékenységünket például a hazai cigányság által beszélt nyelvekre, valamint a siketek jelnyelvére is. Kritikus hozzáállásunk a hazai helyzethez adja meg a hitelünket ahhoz, hogy

bíráljuk más országok esetlegesen negatív gyakorlatát. Ez a jól kiépített háttér és kapcsolatrendszer tette lehetővé, hogy olyan gyorsan és – tudományos értelemben – erőteljesen szálljunk szembe a szlovák nyelvtörvény koncepciójával és gyakorlatával.

Egy másik igen sikeres alkalmazási terület a nyelv- és beszédtechnológia, amely a számítógépek és a szoftverek exponenciális kapacitásnövekedésével (és árcsökkenésével) párhuzamosan a korábbi nagy problémákat egyre jobb határfokkal oldja meg. Tapintható közelségbe jutott például a megbízható gépi fordítás lehetősége (amely feltétlenül jobb lesz, mint a mindenki által ismert és szidott Google Translate). Az intézet idén indítja el az *i-Translate* nagy nemzetközi projektet, amely az EU-tagságok nyelvei között fogja a gépi fordítást megvalósítani – kutatóintézetek és nyereségérdekeltek konzorciumában. De említhetném az intézetnek mint az NKTH által finanszírozott platformok tagjai közötti egyetlen humán, illetve társadalomtudományi műhelynek a vezető szerepét a *Nyelv- és Beszédtechnológiai Platformban*, vagy azt a jelentős pozíciót, amelyet a nyelvtechnológia európai szintű nagy kutatási infrastruktúrájában, az ESFRI által támogatott CLARIN-projektben betölt. A nyelvtechnológia a jelen és a jövő nagy nyelvészeti „sztrádjá”, amelyen sok képzett kutató talál munkalehetőséget és izgalmas szakmai feladatokat.

Végül a harmadik nagy terület, amely ma még inkább a jövőt, mint a jelent képviseli, a neurolingvisztika, a nyelvnek az agy architektúrájában való tárolását, az ehhez csatlakozó mentális-kognitív rendszerek működési elveinek a megértését célozza. Itt is az eszközöknek, például az agyi aktivitás megoszlásának tér- és időbeli mérésére alkalmas, fejlett technológiáknak, vagy az fMRI és más kép-

alkotó berendezések viharos elterjedésének köszönhető a radikálisan növekvő mennyiségű irodalom és ezzel együtt a vizsgálható kérdések száma is. E téren is azt az előnyt tudjuk kihasználni, hogy a magyar nem a jól ismert indoeurópai nyelvek egyike, ugyanakkor az alaposan feldolgozott nyelvek közé tartozik – hála az említett elméleti-leíró és történeti kutatásoknak. Az idő-, eszköz- és épp ezért beruházásigényes kutatásokban ma el vagyunk maradva a világ élvonalától, pedig a kutatói tehetség és akarat jelen van – de a fejlett technikai eszközrendszer hazai elérhetősége nélkül ez általában, s ezen a területen egyáltalán nem elegendő a sikerhez.

Az uniós országokban való tudományos jelentőségünket miképpen kívánja erőteljesebbé tenni? Milyen országokkal, intézetekkel és intézményekkel fűzné szorosabban a kapcsolatot; tervez esetleg közös kutatásokat?

Már jelenleg is igen kiterjedt kapcsolatrendszerünk van – a fentebb említett határon túli intézmények mellett – főleg EU-s országokkal. Közös kutatásaink vannak mind az elméleti, mind az alkalmazott területeken, több EU-pályázatot nyertünk el, és különböző konzorciumok tagjai vagyunk. Kiemelkedően jó kapcsolatunk van például éppen a többnyelvűségi kutatások terén a Mercator-hálózattal és különösen annak hollandiai (frízföldi) kutatóközpontjával. Említettem már az EU-támogatású CLARIN-projektet is. De például a kifejezetten „nemzeti” jelentőségű *Nagyszótár* modern szerkesztési módszerei iránt is érdeklődnek szlovák vagy horvát kollégáink. Miután néhány éve beléptünk az európai nyelvi-nyelvészeti intézetek szövetségébe, az EFNIL-be, két éve átvettük és megújítottuk, interaktívvá tettük a szervezet honlapját, majd tavaly felkértek bennün-

ket, hogy az intézet vegye át és lássa el a szervezet titkárságának a feladatát, illetve igazgatóhelyettesünk, Váradi Tamás legyen a főtitkáruk. Vezető kutatóink rendszeresen kapnak meghívásokat európai egyetemektől kurzusok, konferenciák plenáris előadásainak megtartására, illetve pályázatokhoz való társulásokra. Egyetlen tényező hátráltatja a szélesebb alapokon álló együttműködések: a hasonló méretű és elismertségű intézményekhez képest megalázóan kevés forrásunk van munkatársaink külföldi útjainak finanszírozására. 2010-ben például nulla forint jut az MTA költségvetéséből az intézeti konferencia-támogatásokra, illetve más külföldi utakra.

A nyelvi sokféleség megőrzése nemzetközi feladat, az EU is fontosnak tarja, mi, itthon mit tehetünk ezért?

Sajnálattal kell konstatálnom, hogy Magyarország lassanként egynyelvű országgá válik. Hiába esik oly sok szó a kisebbségi nyelvek, a nemzetiségi iskolák támogatásáról, valójában ezek egyre inkább visszaszorulnak, mint erre saját kutatásaink rámutattak. Olyan nyelvcseré időszakában vagyunk, amelynek során a fiatalabb generációk már nem látják értelmét, hasznát elődeik nyelvének elsajátításának, használatának. És ha mi itthon nem tudjuk a saját nemzetiségeink nyelvét megőrizni, akkor erős hátránnyal indulunk neki annak a feladatnak, hogy a határainkon túl élő magyarság nyelvét segítsünk megőrizni, amely célt nagyrészt az adott államok kisebbségi és oktatáspolitikáján keresztül lehet megvalósítani.

Utalt arra, hogy a szlovák nyelvtörvénnyel kapcsolatban is erősíteni lehetne hazai pozícióinkat, a gyors nemzetközi reagálást, ha egy mélyebb beágyazottságú tudományos

jelenléttel bírnánk. Ezek szerint a politikában sem mindegy, hogy mennyire vagyunk jelen a nemzetközi tudományos „fősodorban”?

A szlovák nyelvtörvény ügyében nemcsak a törvény által felvetett kérdésekben való jártasságunk, háttérünk, felkészültségünk volt döntő fontosságú, hanem az a nemzetközi kapcsolatrendszer, amelynek köszönhetően a nyár közepén a világ több száz jelentős, nagyhatású nyelvésze írta alá a nyelvtörvényt elítélő nyilatkozatot a honlapunkon. És nemcsak a szeptemberi hollandiai nemzetközi konferencia, amely egy fontos zárónyilatkozatot adott ki, hanem a novemberi dublini EFNIL-közgyűlés is jelentős lépést tett ebben az irányban, hiszen a szervezet egy háromtagú bizottságot delegált (ír, spanyol–angol és személyemben magyar tagokkal), amely megfogalmazott egy a kisebbségek nyelvhasználatának túlzott jogi szabályozását elítélő nyilatkozatot, s ezt a napokban véglegesítették. Remélem, hamarosan olvasható is lesz az EFNIL honlapján. De magunknak mint állampolgároknak azt kívánom, hogy a „politika”, vagyis a mindenkori kormányzat ne csak akkor forduljon a (humán és társadalom-) tudományhoz, ha baj van, hanem kérje rendszeresebben a tanácsainkat. Hat éve van például a fiókunkban egy eredetileg kormányzati felkérésre készült tervezet arról, hogy mi lenne szükséges a hazai cigányság legnagyobb saját nyelvének, a romaninak (amelyet rossz hagyomány szerint lováriként emlegetnek) a rendszeres leírásához, grammatikájának megalkotásához. Itt említem meg, ha úgy tetszik, visszautalva a többnyelvűségi kutatásainkra, hogy az egyik kisebb cigány nyelvről, a főleg Baranyában beszélt beásról tavaly jelentettük meg a világon elsőként elkészült nyelvtant.

Mit vár el majd munkatársaitól? Milyen tudományos teljesítmény lesz az a mérce, amivel a mindig nehéz helyzetben lévő humán tudományok presztízsét megkérdőjelezhetetlenné tehetik a nyelvészek?

A nyelvészet szerencsés helyzetben lévő tudomány. A 20. század eleji, majd az ötven évvel ezelőtti nagy megújulásának köszönhetően a humán tudományok egyik paradigmatis mintaképe volt, és maradt. Ezt részben annak is köszönheti, hogy mindig is nagyon nyitott volt a természettudományok irányában és talán – a pszichológia, illetve a régészet mellett – az egyik leginkább természettudományos jellegű humán diszciplína. Mindamelllett számos olyan részterülete van, amely nem ilyen vonatkozású, például az előbb említett *Nagyszótár*. Az elméleti kutatások nemzetközi kontextusban folynak, itt pontosan azok a követelmények érvényesülnek, mint a lényegükben nemzetközi természettudományokban. De lássuk azt is világosan, hogy a nyelvészet az alkalmazásaiban közvetlen társadalmi és gazdasági hasznú, például nyelv- és beszédtechnológiai eszközöket és adatbázisokat is fejleszt. Viszont sem ezeknek az adatbázisoknak, sem például a *Nagyszótár* munkálatainak a tudományos hatását nem lehet ugyanolyan „impakt faktorokkal” vagy hivatkozásokkal mérni, mint az elméleti kutatásokat, ugyanakkor fontosságuk, hasznosságuk aligha vitatható.

Ha ezzel tisztában vagyunk, akkor nyilvánvaló, hogy a különböző típusú kutatásokat végző munkatársakkal szemben eltérő mércéket kell felállítani. A magyar tudomány, mint ismeretes, igen „olcsó”. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan nemzetközi értékű eredményeket sokkal kevesebb pénzből hozunk ki – elsősorban az alacsony kutatói fizetések, il-

letve a leromlott infrastruktúra miatt, amire fentebb is tettem utalást. Elkerülhetetlen, hogy a kutatói (és vele együtt persze az egyetemi) fizetések – ideális esetben teljesítménytől függően – megemeljék, és az európai, de legalább a környező EU-országokéihoz kö-

zelebb vigyék, különben a legjobb fiatal kutatóink itthagynak bennünket. Ha ugyanis követelni akarunk, akkor adnunk is kell tudni ezért cserébe: világos kutatói életpályát, amely az ország legtehetségesebb fiataljainak biztos megélhetést is nyújt.

Kocsis Károllyal, a Földrajztudományi Kutatóintézet igazgatójával Sipos Júlia beszélget

Nekem nagyon szimpatikus volt, hogy Ön kifejezte, szeretné megőrizni az intézet szakmai színvonalát, ezzel úgy érzem, kifejezte tiszteletét kollégái iránt. Szóval, fontos az, hogy a múltat se dobjuk ki teljesen?

Egy olyan igazgató részéről, aki nem kívülről érkezett, aki korábban igazgatóhelyettes és több mint negyedszázada már az intézet munkatársa volt, természetes, hogy a múltat a legkevésbé sem akarja „kidobni”, hiszen ezzel saját múltját, addigi munkáját, annak eredményeit is megtagadná. A több mint nyolc évtizedes gyökerekkel rendelkező, 1951 óta az MTA-hoz tartozó Földrajztudományi Kutatóintézet (FKI) a magyar földrajztudomány központi kutatási intézménye, országos és nemzetközi hírű tudományos műhelye, „zászlóshajója”. Ez az 1970-es években már több mint száz főt foglalkoztató intézmény az 1983–1996 közötti megrázkódtatások (például munkatársai, szervezeti egységei egy részének az újonnan létrehozott RKK-hoz (*Regionális Kutatások Központja*) csatolása, a „konszolidációnak” nevezett leépítések) ellenére az elmúlt évtizedekben olyan szellemi értékeket halmozott fel, melynek gyarapítása, az elődök és jelenlegi kollégák áldozatos munkájának feltétlen tisztelete mindenképp az új igazgató elsőrangú kötelességei közé

tartozik. Összegezve, az új seprő akkor seper jól, ha nem távolítja el a múlt értékeit.

Hogyan tudják ilyen tiszteletreméltóan előteremteni a fenntartásukat, hiszen a mindössze ötvenfős intézet 40%-ban eltartja magát? Ilyen sokféle kutatási megrendelésük van?

Az FKI abban a tekintetben, hogy a fenntartásához szükséges költségeket milyen arányban képes saját maga előállítani a harminckilenc akadémiai kutatóközpont és kutatóintézet rangsorában valóban előkelő (9.) helyet foglal el. Ez azt is mutatja, hogy az önelartó képesség és az adott intézet dolgozóinak létszáma nem feltétlenül függ össze. Egy kisebb intézet is működhet pénzügyi szempontból hatékonyan, míg a nagyobbak esetében is előfordulhat, hogy ez kevésbé sikerül. Az ok inkább abban keresendő, hogy a társadalomtudományi intézetek túlnyomó része csekély (2–20%-os) mértékben képes saját működéséhez hozzájárulni. Az FKI vezető kutatóinak, igazgatóinak (elsősorban Schweitzer Ferencnek) az elmúlt évtizedekben sikerült olyan hazai és külföldi (többnyire EU-s) forrásokat (megbízásokat, pályázatokat) kiaknázniuk, melyekkel az immár piaci, ugyanakkor súlyos gazdasági viszonyok között is közel 40%-os mértékben hozzá tudott járulni saját költség-

vetéséhez, és hatékonyabban tudta ellátni kutatási alapfeladatait. Feltehetően a költségvetési támogatás az elkövetkező években is csak részlegesen (remélhetőleg a jelenleginél nem kisebb mértékben) fogja fedezni összes kiadásainkat. Ennek megfelelően a jövőben is kiemelkedő szerepet fognak játszani bevételi forrásaink között a hazai ipari nagyvállalatoktól, költségvetési szervektől, az EU-tól várható, alaptervekenyességi körben végzett szolgáltatásainkra támaszkodó megbízások.

Első lépései között említette, hogy szeretné tovább erősíteni a természetföldrajzi kutatásokat. Mire, vagy mikre gondol? Ön személy szerint társadalomföldrajzzal foglalkozik, tehát szakmai elfogultsággal nem vádolható. Miért hozta létre a Geomorfológiai és a Negyedkutatási Osztályt? Egyáltalán, mi ennek az átalakításnak a jelentősége?

A honi földrajztudomány két (természet- és társadalomtudományi) fele közül az előbbi játssza az idősebb testvér szerepét, hiszen a társadalom- (régibbi nevén: ember-, gazdaság-, társadalmi-gazdasági-) földrajz gyakorlatilag a 20. század elejére vált ki a természet- (régii nevén: fizikai) földrajzból. Ez utóbbi adta a földrajz első kiemelkedő képviselőit (például: Hunfalvy János, Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő) és szerzett igazi tudományos rangot, elismerést tudományunknak. Ennek is köszönhető, hogy a földrajzot hazánkban is a természettudományokhoz sorolják. Ráadásul az 1945 előtti időszakban (a kormányzati munkát kiemelkedően szolgálva) a nagypolitikához közel került, és ez által később kompromittálódott társadalom- („ember”) földrajz háttérbe szorulásával az FKI szocialista hőskorában a hangsúly ismét a politikailag semleges természetföldrajzi kutatásokra helyeződött. Az 1990 utáni, demokra-

tikus változásokat követő időszakban Schweitzer Ferenc vált az intézeti természetföldrajzi (alapvetően geomorfológiai) kutatások meghatározó alakjává, aki hosszú igazgatósága idején különös hangsúlyt fektetett az 1983 (a gazdaságföldrajzos kutatók túlnyomó részének az újszülött RKK-hoz való áthelyezése) után az alapoktól újjáépített, fiatal gárdából álló Társadalomföldrajzi Osztály megerősítésére, az általuk végzett nemzet- és honismereti kutatások támogatására. Az elmúlt két évtized szép intézeti példája volt az önzetlen tudományági szolidaritásnak, amikor az idősebb, az intézet anyagi biztonságát garantáló, Schweitzer Ferenc vezette természetföldrajz felkarolta a fiatal, de egyre termékenyebb társadalomföldrajzi csapatot az intézet hírnevét öregbítő, tudományos céljaik elérésében. Amikor a természetföldrajz további erősítéséről beszélek, nem az egyébként is immár több évtizede köztiszteltnek, nemzetközi hírnévnek örvendő intézeti természetföldrajz „gyámolítására” gondolok, hanem az előző igazgatónk által gyakorolt diszciplináris önzetlenség hagyományának folytatására, viszonzására. Ezzel, továbbá a tehetséges ifjak kibontakozásának elősegítésével, a hagyományokhoz való visszatéréssel és a nemzetközi trendekhez való igazodással függ össze, hogy a nagy múlttal rendelkező Geomorfológiai és Negyedkutatási Osztály (Schweitzer Ferenc igazgatósága alatt ideiglenesen szünetelő) szervezeti önállóságát is helyreállítottam.

Hogyan lehetne megint világhírűvé tenni a magyar földrajztudományt? Mi kellene ehhez, persze nemcsak pénzre gondolok...?

Hízlelgő azt hallani, hogy a magyar földrajz hajdani világhíréről beszél, amit azért ilyen sommás megfogalmazásban kétségbe vonnék. Inkább arról beszélhetnénk, hogy egy tuda-